

TANQIDIY NAZAR, TAHLILY TAFAKKUR VA INNOVATSION G‘OYALAR

ABDULLA QAHHOR PROZASIDA IDEOLOGIK QATLAM VA BADIY MUSTAQILLIK O‘RTASIDAGI ZIDDIYAT

Otaboyeva Kumush Azamat qizi

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti

Raqamli iqtisodiyot va axborot texnologiyalari fakulteti talabasi

E-mail: kumushotaboyeva.006@gmail.com

Annotatsiya: *Abdulla Qahhor prozasida ideologik qatlam va badiiy mustaqillik o‘rtasidagi murakkab ziddiyat masalasi tahlil qilinadi. Adibning hikoya va qissalarida sovet mafkurasining ta’siri, davr talablariga moslashish jarayoni hamda ijodkorning individual badiiy tafakkuri o‘rtasidagi munosabatlar ilmiy jihatdan yoritiladi. Tadqiqot davomida yozuvchining obraz yaratish mahorati, ijtimoiy muammolarni ifodalash usuli va inson ruhiyatini tasvirlashdagi estetik qarashlari o‘rganiladi. Shuningdek, Qahhor prozasida mafkuraviy bosimga qaramay, badiiy haqiqatni saqlab qolish tendensiyasi hamda adibning milliy ruh va realizmga asoslangan ijodiy tamoyillari ochib beriladi. Maqolada yozuvchi asarlarining o‘zbek adabiyotidagi o‘rni va ularning badiiy-estetik ahamiyati yuzasidan xulosalar beriladi.*

Kalit so‘zlar: *Abdulla Qahhor, proza, ideologik qatlam, badiiy mustaqillik, sovet mafkurasi, realizm, badiiy tafakkur, obraz, milliy ruh, estetik qarash, o‘zbek adabiyoti.*

Abdulla Qahhor prozasi o‘zbek adabiyotida badiiy tafakkur, realistik tasvir va inson ruhiyatini chuqur ochib berish jihatidan alohida o‘rin tutadi. Yozuvchi ijodi shakllangan davr esa sovet mafkurasi hukmronligi bilan xarakterlanadi. Shu sababli adabiy jarayonda har bir ijodkorning asari ma’lum ideologik mezonlar asosida baholangan. Adabiyot jamiyat manfaatlariga xizmat qilishi, “sotsialistik realizm” talablariga mos bo‘lishi, yangi tuzum g‘oyalarini targ‘ib qilishi kerak edi. Bunday sharoitda yozuvchining badiiy erkinligi ko‘pincha mafkuraviy talablar bilan to‘qnashgan. Ayniqsa, inson ruhiyatini tabiiy va haqqoniy tasvirlashga intilgan ijodkorlar uchun bu ziddiyat yanada murakkab tus olgan. Abdulla Qahhor prozasi aynan shu jihati bilan e’tiborga loyiq bo‘lib, unda ideologik qatlam va badiiy mustaqillik o‘rtasidagi murakkab munosabatlar yaqqol namoyon bo‘ladi.

Adib ijodida davr mafkurasi ta’siri mavjud bo‘lsa-da, uning asarlarida insonning ichki olami, ma’naviy kechinmalari, ijtimoiy adolatsizlik va turmushdagi ziddiyatlar chuqur realizm asosida yoritiladi. Qahhor sovet davrining rasmiy adabiy qoliplariga to‘liq bo‘ysunmagan holda, oddiy inson taqdirini markazga qo‘ygan yozuvchi sifatida namoyon bo‘ladi. Uning “O‘g‘ri”, “Bemor”, “Dahshat”, “Anor”, “Ming bir jon”, “Sinchalak”, “Sarob” kabi asarlarida inson qismati, ruhiy iztiroblar va jamiyatdagi ma’naviy muammolar katta badiiy mahorat bilan ochib berilgan. Ayniqsa, yozuvchining satirik ruhdagi asarlarida davrning soxta shiorlari va hayot haqiqatlari o‘rtasidagi tafovut nozik kinoya orqali

TANQIDIY NAZAR, TAHLILIIY TAFAKKUR VA INNOVATSION G'UYALAR

ifodalanadi. Bu esa yozuvchining badiiy mustaqilligini namoyon etuvchi muhim omillardan biridir.

Sovet mafkurasi adabiyotdan jamiyatdagi “yangi odam” obrazini yaratishni talab qilgan. Asarlarda kommunistik g'oyaga sodiq, irodali va jamiyat manfaatini shaxsiy manfaatdan ustun qo'yuvchi qahramonlar ulug'lanishi kerak edi. Biroq Qahhor asarlarida inson obrazlari sun'iy idealizatsiya qilinmaydi. Yozuvchi qahramonlarini hayotdagi murakkabliklari bilan tasvirlaydi. Ularning ichki ziddiyatlari, qo'rquvlari, o'jizliklari va ma'naviy iztiroblari ochib beriladi. Bu jihat esa yozuvchining realizmga sodiqligini ko'rsatadi. Masalan, “Bemor” hikoyasida oddiy insonning qashshoqlik va og'ir turmush sharoitidagi fojiaiy holati tasvirlanadi. Hikoyada mafkuraviy shiorlardan ko'ra insoniy dard va ruhiy iztirob ustuvorlik qiladi. Asarda kambag'allik, nochorlik va ijtimoiy tengsizlik masalalari tabiiy tasvirlangan bo'lib, bu holat sovet adabiyotidagi optimistik ruhga zid tarzda namoyon bo'ladi.

Qahhor prozasining yana bir muhim jihati shundaki, yozuvchi hayot haqiqatini ko'rsatishda badiiy detal va psixologik tasvir vositalaridan mahorat bilan foydalanadi. Uning asarlaridagi qahramonlar oddiy xalq vakillari bo'lib, ular orqali davrning murakkab ijtimoiy muhiti ochib beriladi. “O'g'ri” hikoyasida insonni jinoyatga olib keluvchi ijtimoiy omillar tasvirlangan. Hikoya qahramoni salbiy obraz sifatida emas, balki turmush qiyinchiliklari sabab jinoyatga yuz tutgan inson sifatida ko'rsatiladi. Yozuvchi uni qoralashdan ko'ra, uning ruhiy holatini ochib berishga harakat qiladi. Bu esa Qahhorning insonparvarlik ruhidagi badiiy qarashlarini namoyon etadi. Sovet mafkurasi esa odatda salbiy qahramonlarni keskin qoralar, ularni ijtimoiy dushman sifatida ko'rsatishga intilar edi. Qahhor esa insonni murakkab ruhiy olam egasi sifatida tasvirlab, badiiy mustaqillikka erishadi.

Yozuvchi ijodida satira alohida o'rin tutadi. Aynan satirik ruh orqali u davrning ayrim kamchiliklari va ma'naviy inqirozlarini ochib bera olgan. Satira sovet davrida ruxsat etilgan janr bo'lsa-da, uning chegaralari mavjud edi. Mafkuraga bevosita qarshi chiqish mumkin emas edi. Shu sababli ko'plab yozuvchilar tanqidni yashirin shaklda ifodalashga majbur bo'lgan. Abdulla Qahhor ham ko'pincha kinoya, ramziy tasvir va yumor vositasida jamiyatdagi muammolarni ko'rsatgan. Uning “Sinchalak” asarida byurokratiya, soxta faollik va maqtanchoqlik tanqid qilinadi. Asarda ayrim rahbarlarning ikkiyuzlamachiligi, oddiy insonlarga bepisand munosabati kulgili vaziyatlar orqali tasvirlanadi. Biroq bu kulgi ortida jiddiy ijtimoiy tanqid yashiringan.

Qahhorning badiiy mustaqilligi eng avvalo uning til va uslubida namoyon bo'ladi. Adib xalqona ifoda, sodda va tabiiy nutq orqali qahramonlarning ruhiyatini ochadi. Sovet adabiyotida ko'pincha balandparvoz, shiorboz uslub ustun bo'lgan bo'lsa, Qahhor sodda realizmga tayangan. Uning qahramonlari hayotiy tilda gapiradi, ularning ruhiyati sun'iy emas. Bu esa yozuvchining badiiy haqiqatga sodiqligini ko'rsatadi. Ayniqsa, dialoglarning tabiiyligi va ichki monologlarning psixologik chuqurligi Qahhor prozasining muhim xususiyatlaridan biridir. Yozuvchi inson ruhiyatidagi eng nozik o'zgarishlarni oddiy detal orqali ifodalashga muvaffaq bo'ladi.

TANQIDIY NAZAR, TAHLILY TAFAKKUR VA INNOVATSION G‘OYALAR

Adib ijodidagi ideologik qatlam ba‘zan ochiq tarzda ham namoyon bo‘ladi. Ayrim asarlarida davr talabi asosida sovet tuzumining yutuqlari yoki yangi jamiyat g‘oyalari tilga olinadi. Bu holatni yozuvchining mafkuraga to‘liq bo‘ysunganligi sifatida emas, balki mavjud siyosiy sharoit bilan hisoblashgan holda ijod qilish zarurati sifatida baholash mumkin. Chunki sovet davrida senzura juda kuchli bo‘lgan va yozuvchilar o‘z asarlarini chop ettirish uchun rasmiy ideologik mezonlarga qisman moslashishga majbur edi. Shunga qaramay, Qahhor ko‘plab asarlarida insoniy haqiqatni saqlab qolishga muvaffaq bo‘lgan.

“Sarob” romanida aynan mana shu murakkab ziddiyat yaqqol ko‘rinadi. Asarda eski va yangi dunyo qarashlari o‘rtasidagi qarama-qarshilik tasvirlanadi. Qahramonlarning ruhiy holati, ichki iztiroblari va hayotiy tanlovlari realizm asosida ochib beriladi. Roman mafkuraviy ruhdan holi emas, biroq unda insonning ichki kechinmalari va ma‘naviy inqirozi asosiy o‘rinni egallaydi. Qahhor bu asar orqali davrning murakkab ma‘naviy muhitini aks ettirishga intilgan. Ayniqsa, qahramonlarning ichki monologlari orqali yozuvchi insonning ruhiy iztiroblarini chuqur tahlil qiladi. Bu esa uning psixologik realizmga bo‘lgan intilishini ko‘rsatadi.

Qahhor prozasida ayol obrazlari ham alohida ahamiyatga ega. Yozuvchi ayollar taqdirini tasvirlash orqali jamiyatdagi ma‘naviy muammolarni ochib beradi. Uning ayol qahramonlari oddiy targ‘ibot vositasi emas, balki murakkab ruhiy olam egasi sifatida namoyon bo‘ladi. Ularning dardlari, orzu-armonlari va ichki iztiroblari tabiiy va ta‘sirchan tasvirlangan. Bu jihat ham yozuvchining badiiy mustaqilligini ko‘rsatadi. Chunki sovet adabiyotida ayol obrazi ko‘pincha “faol quruvchi” sifatida idealizatsiya qilingan. Qahhor esa ayolning avvalo inson ekanligini ko‘rsatishga intiladi.

Adib asarlaridagi konfliktlar ko‘pincha tashqi emas, ichki xarakterga ega. Qahramonlar o‘z vijdoni, qo‘rquvi, orzu va haqiqat o‘rtasida kurashadi. Bu psixologik konfliktlar yozuvchining inson ruhiyatiga chuqur kirib bora olganini ko‘rsatadi. Sovet mafkurasi esa ko‘proq tashqi konfliktlarni – eski va yangi dunyo kurashini aks ettirishni talab qilgan. Qahhor esa ichki dramatismni ustuvor qo‘yib, badiiy tafakkur mustaqilligini namoyon etadi.

Qahhor ijodining yana bir muhim jihati uning milliy ruhni saqlab qolganidadir. Sovet davrida adabiyot “xalqaro proletar madaniyati” g‘oyasiga xizmat qilishi kerak edi. Biroq Qahhor asarlarida o‘zbek xalqining mentaliteti, urf-odatlarini, kundalik turmushi va milliy xarakteri yorqin aks etadi. Yozuvchi xalqona tasvir vositalaridan foydalanib, milliy ruhni badiiy asarning asosiy qatlamiga aylantira olgan. Bu holat ham uning badiiy mustaqilligini ko‘rsatadi.

Qahhor prozasida fojiviy ruh bilan yumor uyg‘unlashib ketadi. Yozuvchi kulgi orqali achchiq haqiqatni ko‘rsatadi. Bu usul unga senzura sharoitida ham jamiyatdagi kamchiliklarni ifodalash imkonini bergan. Masalan, ayrim qahramonlarning kulgili xatti-harakatlari ortida insoniy fojiga olib keluvchi ijtimoiy muhit yotadi. Yozuvchi bu orqali inson va jamiyat o‘rtasidagi murakkab munosabatlarni ochadi.

Adabiyotshunoslikda Abdulla Qahhor ijodi turlicha talqin qilingan. Sovet davridagi tadqiqotlarda ko‘proq yozuvchining “sotsialistik realizm” tamoyillariga mos jihatlari

TANQIDIY NAZAR, TAHLILIIY TAFAKKUR VA INNOVATSION G'UYALAR

ulug'langan. Mustaqillik davrida esa uning badiiy mustaqilligi, realizmi va insonparvarlik ruhiga ko'proq e'tibor qaratildi. Zamonaviy tadqiqotlar Qahhor ijodini mafkuraviy qoliplardan holi holda o'rganishga intilmoqda. Bu esa yozuvchi merosining yangi qirralarini ochishga xizmat qilmoqda.

Qahhorning ijodiy pozitsiyasi uning publitsistik chiqishlari va adabiy qarashlarida ham aks etadi. U adabiyotning vazifasi hayotni bezab ko'rsatish emas, balki haqiqatni ochish ekanligini ta'kidlagan. Bu qarash yozuvchining badiiy tamoyillarini belgilaydi. U uchun inson ruhiyatini haqqoniy tasvirlash har qanday mafkuraviy talabdan ustun bo'lgan. Shu sababli uning asarlari bugungi kunda ham o'z badiiy qimmatini yo'qotmagan.

Abdulla Qahhor prozasidagi ideologik qatlam va badiiy mustaqillik o'rtasidagi ziddiyat aslida butun sovet davri o'zbek adabiyotiga xos murakkab jarayonning bir ko'rinishidir. Biroq Qahhorning o'ziga xosligi shundaki, u mafkuraviy bosim sharoitida ham insoniy haqiqatni saqlab qolishga intilgan. Uning asarlarida inson dardi, ruhiy iztirob va hayot haqiqatlari ustuvor o'rin egallaydi. Bu esa yozuvchini oddiy mafkuraviy ijodkor emas, balki katta badiiy tafakkur egasi sifatida namoyon etadi.

Yozuvchi asarlaridagi badiiy mustaqillik bugungi adabiyotshunoslik uchun ham muhim ilmiy ahamiyatga ega. Chunki Qahhor ijodi orqali sovet davri adabiyotidagi ijodkor va mafkura munosabatlarini chuqurroq tushunish mumkin. Uning asarlari nafaqat tarixiy davr mahsuli, balki inson ruhiyati va ma'naviy izlanishlarini aks ettiruvchi badiiy hodisa sifatida qadrlanadi. Shu jihatdan Abdulla Qahhor prozasi o'zbek realizmining eng yuksak namunalaridan biri hisoblanadi.

Qahhorning badiiy mahorati ayniqsa detallarni tanlashda namoyon bo'ladi. U katta ijtimoiy va ruhiy muammolarni kichik detal orqali ochib bera oladi. Masalan, qahramonning jim qolishi, nigohi yoki oddiy bir harakati orqali butun ichki kechinma ifodalanadi. Bu usul yozuvchining psixologik realizmini kuchaytiradi. Sovet davri nasrida ko'pincha voqea va g'oya ustuvor bo'lgan bo'lsa, Qahhor inson ruhiyatiga chuqur kirib borishi bilan ajralib turadi.

Yozuvchi ijodida vaqt va muhit tasviri ham muhim ahamiyat kasb etadi. Qahhor voqealarni shunchaki bayon qilmaydi, balki qahramon yashayotgan muhitni ruhiy holat bilan uyg'un holda tasvirlaydi. Natijada asarda ma'naviy bosim, qo'rquv yoki umidsizlik kayfiyati tabiiy seziladi. Bu jihat yozuvchining estetik tafakkurini namoyon etadi.

Qahhor prozasida inson qadr-qimmatini masalasi markaziy o'rinda turadi. U qahramonlarini mafkuraviy vosita sifatida emas, balki tirik inson sifatida ko'rsatadi. Bu esa yozuvchining badiiy mustaqilligini belgilovchi asosiy mezonlardan biridir. Insoniylikni ulug'lash, ruhiy erkinlik va haqiqatga sodiqlik Qahhor ijodining bosh g'oyasini tashkil etadi. Shu sababli uning asarlari bugungi o'quvchi uchun ham dolzarb bo'lib qolmoqda.

TANQIDIY NAZAR, TAHLILIIY TAFAKKUR VA INNOVATSION G‘OYALAR

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Abdulla Qahhor. Asarlar. 5 jildlik. – Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi Adabiyot va san‘at nashriyoti, 1987–1989.
2. Qo‘shjonov M. Abdulla Qahhor mahorati. – Toshkent: Fan, 1988.
3. Karimov N. XX asr o‘zbek adabiyoti tarixi. – Toshkent: O‘qituvchi, 1999.
4. Solijonov Y. O‘zbek nasrida realizm masalalari. – Toshkent: Fan, 2002.
5. Mamajonov S. Badiiy tafakkur va mahorat. – Toshkent: Ma’naviyat, 2004.
6. Normatov U. Ijod sehri. – Toshkent: Sharq, 2007.
7. Yoqubov O. Adib va davr. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2005.
8. Quronov D. Adabiyotshunoslik nazariyasi asoslari. – Toshkent: Akademnashr, 2018.
9. Hamdamov U. O‘zbek adabiyotida badiiy tafakkur evolyutsiyasi. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2011.
10. Sharafiddinov O. Ijodni anglash baxti. – Toshkent: Ma’naviyat, 2004.
11. Belinskiy V.G. Adabiyot haqida maqolalar. – Toshkent: O‘zbekiston davlat nashriyoti, 1977.
12. Baxtin M.M. Estetika va adabiyot masalalari. – Moskva: Xudojestvennaya literatura, 1975.
13. Lotman Yu.M. Badiiy matn strukturasi. – Moskva: Iskusstvo, 1970.
14. O‘zbekiston Milliy Ensiklopediyasi. 1–12-jildlar. – Toshkent: O‘zbekiston Milliy Ensiklopediyasi davlat ilmiy nashriyoti, 2000–2006.
15. Rasulov A. Badiiylik – bezavol yangilik. – Toshkent: Sharq, 2007.

